

Nick Midgley

Anna Freud és a Hampstead Háborús Gyermekotthonok¹ – a közvetlen gyermekmegfigyelés szerepe a pszichoanalízisben*

Bevezetés: Mit jelentett Anna Freud számára a közvetlen megfigyelés alkalmazása?

Anna Freud mind Európa, mind a pszichoanalízis történetének igen izgalmas időszakában vált felnőtté. 1922-ben szerezte meg pszichoanalitikusi képesítését, majd rögtön ezután a „Vörös Bécs” nevű osztrák társaságban találta magát Bécsben, mely az I. világháború gyötrelmeinek hatására alakult, mégis egy új világ építésének eszméje fűtötte tagjait. Később, életére visszatekintve, így írt erről Anna Freud: „Akkoriban Bécsben mindannyian annyira izgatottak voltunk – tele életerővel, mintha egy teljesen új földrészt tártunk volna fel: mi vagyunk a felfedezők, és végre lehetőségünk van megváltoztatni a világot”. Fontos időszak volt ez azért is, mert kísérlet történt a pszichoanalitikus elmélet és a kialakulóban levő megfigyeléses technikák módszertanának integrálására a gyerekek tanulmányozásában. Angliában a korai „gyermekmegfigyelők” közül Darwin „Biographical sketch of an infant” (1877) című munkája volt a legismertebb, de például Preyer és Baldwin munkássága Európa-szerte ugyancsak meghatározó volt. Preyer művét (*A gyermeki elme*) német nyelvterületen egyenesen „a gyermekmegfigyelés és gyermeki fejlődés bibliájának” nevezték (Preyer 1888/1973). A szerző saját gyermekét figyelte meg egy éven keresztül, és Freud, valamint számos korai pszichoanalitikus is elismeréssel idézte (Steiner 2000b).

Bécsben ugyancsak fontos fejlemények zajlottak a szisztematikus csecsemő- és gyermekmegfigyelés terén. Charlotte Bühler – aki egyetemi professzorként elsőként alapított fejlődéslélektani tanszéket – megszervezett egy egyéves kutatást, melynek

¹ Anna Freud magyarul eddig megjelent műveiben előfordul a „Hampstead óvodák”, a „Hampstead babaosztálya” kifejezés, és előfordul az eredeti megnevezés rövidített változata is: „Hampstead Nurseries” (Freud, A. (2015). *Megfigyelések a kisgyermeki fejlődésről. Válogatás.* Fordította dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula, 64., 79.) A hivatkozások alapján egyértelműen beazonosítható, hogy ugyanarról az intézményről van szó, mint a jelen tanulmányban, de itt az intézmény nevét és jellegzetességeit is pontosabban megragadó „Hampstead háborús gyermekotthonok” kifejezést alkalmazom. A különböző részlegek történetét és egymáshoz való viszonyát maga a tanulmány mutatja be. (*A ford.*)

* Eredeti megjelenés: Nick Midgley: Anna Freud: The Hampstead War Nurseries and the role of the Direct Observation of Children for Psychoanalysis. *International Journal of Psycho-Analysis*, 2007, 88(4): 939-959.

során 69 intézeti keretek között nevelkedő kisgyereket figyeltek meg a nap 24 órájában. Bühler tanítványai között volt Ilse Hellman, aki később Anna Freuddal dolgozott a Hampstead Háborús Gyermekotthonokban; és más jelentős pszichoanalitikuskarriert befutó kutatók is itt kezdtek: többek között René Spitz és Esther Bick – akik mindketten jelentős szerepet játszottak a gyermekmegfigyelés bevezetésében a londoni Tavistock Klinikán.

A csecsemő- és gyermekmegfigyelés fejlődésének kezdettől komoly hatása volt a pszichoanalitikus elmélet alakulására, annak ellenére, hogy az első pszichoanalitikusok közül sokan nyíltan lenézték a „gyermekmegfigyelők” munkáját. Freud már 1905-ben, a Bécsi Pszichoanalitikus Társaság konferenciáin kérte a társaság tagjait, hogy a koragyermekkorai szexualitással kapcsolatos pszichoanalitikus vizsgálódásaikat egészítsék ki a közvetlen gyermekmegfigyelés eredményeivel. Ennek a hiánypótló szemléletnek egyik legjelentősebb első eredményei megjelentek a *kis Hans*-ról írt tanulmányban (1909/1993).² Néhány évvel később pedig megjelent az első, pszichoanalitikus elméleteket is figyelembe vevő gyermekmegfigyelési tanulmány (Hug-Hellmuth 1913), amelyben a szerző Freud elgondolásait és a kortárs *nem-analitikus* koragyermekkorai megfigyelési adatokat is közzétette. Ez a tanulmány nagy hatással volt Anna Freudra és akkori bécsi kollégáira (Steiner 2000b).

Ennek ellenére csak az 1920-as évektől, a gyermekanalízis mint tudományterület kialakulásával, kezdett integrálódni a közvetlen csecsemő- és gyermekmegfigyelés és az újabb pszichoanalitikus eredmények. Bernfeld *A gyermek pszichológiája* (1925/1929) című művének az 1929-es angol fordítás megjelenésekor Susan Isaacs „az egyik legfontosabb angol nyelvű gyermekpszichológiai könyv”-ként jellemez. Ez a könyv a pszichoanalitikus elmélet alapján próbálja meg „koherens egészzé” gyúrni a 19. század második felének gyermekmegfigyeléseiből származó leíró adatokat (Isaacs 1930).

A legnagyobb izgalom talán azt az elképzelést övezte, hogy mostantól lehetőség nyílik a „pszichoanalitikus gyermeknevelés” új modelljeinek kidolgozására, az új megközelítéssel pedig megelőzhetőek lennének a neurózisok és más zavarok. 1925-ben maga Freud is így fogalmazott Aichhorn könyvéhez írt bevezetőjében (Freud, S. 1925, vii.): „A pszichoanalízis egyetlen alkalmazási területe sem gerjesztett ekkora érdeklődést és keltett ekkora reményeket [...], mint a nevelés(tudomány) elméletében és gyakorlatában való felhasználhatósága”. Szemináriumok szerveződtek szülők és tanárok számára, könyvek jelentek meg, és különböző kísérleti projekteket hoztak létre olyan úttörő pszichoanalitikusok, mint Willi Hoffer (aki háborús árva zsidógyerekekkel dolgozott) és August Aichhorn, aki iránymutató művében (*Makacs fiatalok – Wayward Youth*) az intézetben nevelkedő gyerekeknél felmerülő érzelmi és viselkedési problémák első komoly pszichoanalitikus összefoglalását adta (Aichhorn 1935/1925).

Anna Freud is aktív részese volt ezeknek a fejleményeknek: publikált, tanított, és aktívan munkálkodott a fent említett, és más kutatásokban is. Aichhorn munkássága

² Freud így ír a Bevezetésben: „Vajon lehetetlen-e közvetlenül a gyereken tapasztalni minden életszerűségével együtt azokat a szexuális rezdüléseket és vágyfantáziákat, amiket az idősebbeknél oly sok fáradtsággal ásunk elő a mélyből...” (Freud 1909/1993, 4.)

(amely a korai depriváció hatásait és az érzelmi kötődés szükségességét hangsúlyozta a kisgyerekekkel való munkában) mély benyomást tett Annára – ennek hatására először 1927-ben közreműködött a Hietzing Iskola, majd tíz évvel később a Jackson Nursery létrehozásában, ahol megkísérelték pszichoanalitikus elvek alapján gondozni a kisdedeket. Már a kezdetektől mindkét helyen szorgalmazta, hogy a gyerekek megfigyelését szisztematikusan rögzítsék, de a felvételek nem maradtak fenn.³

Ezeket a kutatásokat azonban félbeszakította a náci eszmék előretörése Európaszerte. Miután a náci Németország megszállta Ausztriát, Sigmund Freud és családja 1938 júniusában elmenekült Bécsből. Anna néhány táborigyerekgágyat is magával vitt, mintha megérezte volna, mit hoz a jövő. Freud és családja hamarosan berendezkedtek Londonban a Maresfield Gardenben található házukban, ahol, alig több mint egy évvel érkezése után Freud elhunyt.

A Hampstead Háborús Gyermekotthonok: Anna Freud megközelítésének alapjai⁴

Miután apja meghalt, és 1939-ben a II. világháború is kitört, Anna Freud belevetette magát a munkába. Felismerte, hogy a háború sújtotta, menekültté és otthontalanná vált családoknak, gyerekeknek menedékre van szüksége, ezért átmeneti háborús menedékhelyet hozott létre gyerekek számára. Ahogyan mind nyilvánvalóbbá váltak a városi gyerekek egyre szélesebb körű nehézségei, a terve is bővült.

Anna Freud és élethosszig hű társa, Dorothy Burlingham 1941 januárjában nyitották meg a Gyerekek Pihenő-központját (Children's Rest Centre) Londonban, melyhez az AFPPWC (American Foster Parents' Plan for War Children – Amerikai Nevelőszülők a Háborús Gyermekéért) biztosított anyagi támogatást (lásd 1. kép). Az első csoport gyermekotthonba érkező gyerek – és néhány édesanya is – többnyire London East End városrészéből érkezett, amely súlyosan megsérült az első bombázások (Blitz) során. Ahogyan a projekt növekedett, az AFPPWC is megemelte a támogatását, így hamarosan már 30 fővel működött az otthon. 1941 nyarán két újabb épületet rendeztek be: az egyik az 50 férőhellyel működő bentlakásos csecsemőotthon Hampsteadben, ahol egészen fiatal csecsemőket és kisgyerekeket fogadtak; a másik pedig a vidéki „New Barn” (Új Magtár), itt 3-6 éves evakuált gyerekeknek biztosítottak férőhelyet. Ezt a három épületet hívták együttesen Hampstead Háborús Gyermekotthonoknak, az AFPPWC támogatási rendszerében (Hellman 1990).

³ A Gyermekotthon működését anyagilag támogató Edith Jackson halálakor írt nekrológiájában Anna Freud így mutatja be az intézetek céljait: „közvetlen információt gyűjteni [...] a korai évekről, különösen a második életévről, amelyet a legfontosabbnak tartunk az elsődlegestől a másodlagos funkciókig vezető létfontosságú úton; kialakítani az evési és alvási szokásokat; hozzájárulni a felettes én és az impulzus kontroll kezdetleges elsajátításához [és] kialakítani a kortársakkal való tárgykapcsolatokat” (idézi Young-Bruehl 1991, 218.).

⁴ Az itt következő beszámoló a Hampstead Háborús Gyermekotthonok megalapításáról, valamint néhány gyermekotthoni megfigyelésről egy most készülő könyv idevágó fejezete – Anna Freud hatása az intézeti nevelkedésről való pszichoanalitikus gondolkodásra – alapján íródott (Midgley & Pretorius, megjelenés alatt). Köszönet illeti Dr. Inge Pretoriust és a könyv szerkesztőit: Tiago Sousa Mendest és Pedro Vaz Santost, amiért lehetővé tették, hogy felhasználjam az anyagot ebben a tanulmányban.

1. kép: Anna Freud (középen) és Dorothy Burlingham a Londoni Gyermekotthon kertjében. Az Anna Freud Centre engedélyével közölve.

Ezek az intézmények elsősorban segítségnyújtás céljából jöttek létre a londoni bombázás és evakuációs műveletek áldozatai – gyerekek és családjaik – számára, sürgető szükségleteik kielégítésére; ugyanakkor Anna Freud a legelső pillanattól tisztában volt vele, hogy a háborús helyzet – és a háborútól sújtott gyerekek számára létrehozott gyermekotthon – „természetes kísérletként” is felfogható, melyet érdemes kihasználni (Edgecumbe 2000). Freud és Burlingham 1942-ben, amikor kijelölték az intézmények céljait, elsősorban a már okozott károk *helyreállítását* és a további károk keletkezésének *megelőzését* tüzték ki; de másodsorban kijelölték a *kutatás* és *képzés* céljait is. Így írnak erről:

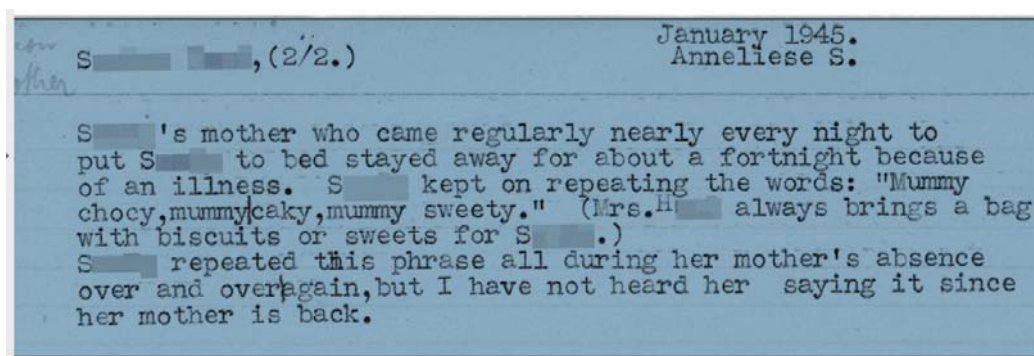
„A gyerekek alapvető pszichológiai szükségleteinek vizsgálata; a bombázásra, rombolásra, a családjuktól való korai elválasztásra adott reakcióik tanulmányozása; tények összegyűjtése arról, milyen ártalmas következményekkel jár, ha az alapvető szükségletek kielégítetlenek maradnak; annak megfigyelése, hogy általában milyen hatással van a közösség ilyen korai életkorban a gyerekekre.” (Freud & Burlingham 1942, 11-12.)

Később visszatekintve – kissé talán túl szerényen – ezt a leírást adta Anna Freud erről a komoly megfigyeléses kutatásról: „nem több, mint az intenzív, karitatív háborús munka mellékterméke. Mivel minden erőfeszítésünk hiábavalónak bizonyult, hogy pénzügyi támogatást kapjunk ezekhez a megfigyelésekhez és a felvett adatok további osztályozásához, minden ilyen tevékenységet a gondozók maradék idejére és önkéntes bevonódásukra kellett korlátoznunk.” (Freud, A. 1951/2015, 65.) Azonban ennek ellenére is elismerte, hogy a „Háborús Gyermekotthonok ideális terep a megfigyelés céljára”:

„Az esetanyagnak ez a változatossága megengedte, hogy a gyerekeket majdnem közvetlenül a születésüktől fogva lássuk, részint az anyjuk gondozásában, részint az anyai gondoskodástól megfosztottan (azaz hol mellről táplálva, hol tápszerrel, üvegből). A legközelebből követhettük tehát a libidinális és agressziós ösztönfejlődés szakaszait, az elválasztás és a szobatisztaságra szoktatás eseményeit, a beszédképesség megszerzését, a különféle ego-funkciók alakulását és egyéni variációit.” (I. m. 66.)

Sok évvel később Ilse Hellman, aki akkoriban a Gyermekotthonokban dolgozott a háború alatt, egészen pontosan felidézte, milyen módszertan szerint zajlott a megfigyeléses munka. Elmesélte, hogy valamennyi gondozót (azokat is, akik nem közvetlenül a gyerekekkel foglalkoztak) arra biztatták: jegyezzék fel minden benyomásukat, melyek a gyerekekkel való kapcsolat nyomán keletkeztek. Ezeket katalógus-szerűen, cédulákon gyűjtötték, és külön hangsúlyozták a „szabadon lebegő figyelem” fontosságát – ahogyan ez ismerős lehet a pszichoanalitikus helyzetből. A megfigyeléseket szigorúan nem elméleti nyelvezettel kellett megfogalmazni, hanem a lehető legrészletesebben leírni a megfigyelt gyerekek viselkedését. Ahogy Hellman írja:

„A Hampstead Gyermekotthonokban a megfigyelők általános célja az volt, hogy minden jelenséget rögzítsenek, amely hozzájárulhatott a fejlődésről alkotott tudásunkhoz, megerősítette az elvárt reakciókat, vagy ellentmondott azoknak, új szempontokra hívta fel a figyelmünket, vagy elősegítette, hogy jobban megértsük az adott gyereket.” (Hellman 1990, 57.)

2. kép: Megfigyelésre szolgáló katalóguscédula a Hampstead Háborús Gyermekotthonokból. Az Anna Freud Centre engedélyével közölve.

A cédulán olvasható szöveg: S. édesanyja, aki majdnem minden este megérkezik, hogy lefektesse S-t, majdnem két teljes hétig távol maradt betegség miatt. S. egyre csak ismételte ezeket a szavakat: „Mamika-csokika, mamika-sütike, mamika-édeske”. Mrs. H. mindig hoz egy zacskó kekszet vagy édességet S-nek. S. folyamatosan, újra és újra elismételte ezeket a kifejezéseket, amíg nem volt ott az édesanyja, de mióta az anyukája visszatért, egyszer sem hallottam tőle.

Mivel az összes megfigyelőtől származó katalógus-cédulákat egybegyűjtötték, ezzel a módszerrel az idők folyamán minden gyerekről rengeteg feljegyzés született, így a gondozók mélyebben megismerhették és megérthették egy-egy gyerek szükségleteit. Esténként megbeszéléseket is tartottak, ahol megpróbálták minél jobban osztályozni és rendszerezni ezeket a megfigyeléseket, és kidolgoztak egy kereszt-hivatkozási rendszert is: mind egy adott téma szerint (pl. reakciók a légitámadásra), mind egy adott gyerek szerint lehetett csoportosítani a kártyákat. Az Anna Freud Központ (Anna Freud Centre) archívumában nemrég felfedezett dokumentumok szerint (melyeket Dr. Inge Pretoriusnak köszönhetünk) a Háborús Gyermekotthonokban dolgozó fiatal (kezdő) gondozók számára különböző szeminárium-sorozatok tartottak. Egyrészt a pszichoanalízis alapjairól (amelyet többek között Ernest Jones, Hedwig Hoffer és Kate Friedlander is tanított), másrészt olyan gyakorlatiasabb témákról is, mint „Anatómia, elsősegély és gyermekbetegségek” (Josefine Stross, a Freud-család orvosa előadásában); „Baba-torna” (Claire Nettle); és „Bevezetés a Montessori módszerbe (Hedy Schwartz). A gondozókat arra biztatták, hogy az elméleteket, fogalmakat vessék össze a közvetlen megfigyeléseikkel. Minden gyerekről vezettek egy „fejlődési táblázatot” – ezt a rendszert a bécsi Jackson Gyermekotthonban alkalmazták először –, melyen különböző területek adatait rögzítették: súly, evési és alvási szokások, szexuális fejlődés, tisztaságra szoktatás, elhárító mechanizmusok, a lelkiismeretesség kialakulása és a tárgykapcsolatok (lásd a következő oldalon a 3. ábrát). A pszichoanalitikus ismereteket is felhasználó adatok ilyen széles körű és rendszerezett hozzáférhetősége lehetővé tette, hogy olyan témákat is vizsgáljanak, mint a „reakciók a családi élet szétzilálódására”; a „reakciók az anyahelyettesekre”; a „csoportok együttélésének hatásai”. Emellett pedig a bonyolultabb pszichoanalitikus fogalmak – mint például a pszichoszexuális fejlődés – még részletesebb kidolgozására is lehetőség nyílt (Hellman 1990, 23-24.)⁵. A Háborús Gyermekotthonokban 1941 februárjától kezdve a „Havi összefoglaló” riportban már széleskörűen felhasználták a gondozók, dolgozók által gyűjtött megfigyelések adatait, de csak 1973-ban publikálták. Visszatekintve feltételezhetjük, hogy nagy valószínűséggel ez a megfigyelési-adattömeg képezte Anna Freud később, a háború utáni időszakban megalkotott pszichoanalitikus elméleteinek módszertani bázisát, különös tekintettel a „fejlődési vonalak” fogalmára (Freud, A. 1965/2008, 44.). Ezen kívül két, kifejezetten a Gyermekotthonok munkáját feldolgozó kötetének is alapanyagát képezte (Freud & Burlingham 1942, 1944).

⁵ Az adatgyűjtés eme formája, az ömlesztett megfigyelés, lett később a „Hampstead-index” alapja, amely a Hampstead Gyermekklinikán végzett gyermekanalízisek, és azok klinikai anyaggyűjtésén alapuló gyermekanalitikus elméletek széleskörű vizsgálata (Sandler, 1962).

3. ábra: A fejlődési táblázat egy szakasza. Forrás: Burlingham 1952, 94. oldal utáni betétlap, 11. sz. fejlődési táblázat. Az International Universities Press engedélyével közölve

Bert és Bill*

	Fizikai fejlődés	Alvás	Evés	Tisztasági tréning	Érzékszervi fejlődés	Beszéd
	Halvány, piros tűzfolt a homlokán. Erős, piros tűzfolt a homlokán és a tarkóján. Szül.: 1941. október 5. Szül. súly: Bert – elsőszülött: 4/13 font, Bill – másodszületett: 5/13 font.	Anya szerint sokat alszanak mindketten.	Anya szerint az anyamellet elutasították, ezért 24 óráig éhezették őket. Aluszékonyak voltak, alig ettek még 3 hónapos korukban is. Anya sokat aggódott. Nagyon gyakran hánynak.			
1942	A Hampstead Gyermekotthonba kerülnek					
febr. – 4 hó	Kezüket próbálják mozgatni (mostanáig leköttözve volt). Súly: 9/9 és 10/5 font.	Sokat alszanak, de csak a kedvenc testhelyzetükben.	Cumisüvegüket kedvelik. Répát nem kedvelik. Napi adag: 28/29 uncia.			
márc. – 5 hó	Sokkal jobban néznek ki, arcuk színesebb, kipirultabb. Rugdosnak. Súly 12/7 és 13/2 font.	Csak bal oldalán hajlandó elaludni. Csak jobb oldalán hajlandó elaludni.	Cumisüvegből répa: még nagyobb ellenállás. Elutasítják, vagy visszaköpik. Gyakran hány. Napi adag: 31 uncia.			
ápr. – 6 hó	Sokat rugdosnak. Gyorsabban rugdos. Erősebben rugdos. Egyre jobban néznek ki, hízásnak indultak. Világos hajuk nőtt. Súly: 13/7 és 14/7 font.	Ha kételkednénk, melyikük melyik, alvás közben ez egyértelmű.	Répa megint kiskanállal. Egy hét kihagyás, erős ellenállás miatt. Újrakezdéskor kis siker. Spenótot szépen elfogadják. Ritka hányás. Napi adag: 31 uncia.			
máj. – 7 hó	Pocakját emeli kicsit / magasra . A pelenkázón megpróbál megfordulni . Szemei világosbarnák / nagyon kékek . Tűzfolt teljesen / majdnem teljesen eltűnt. Nagyon jól néznek ki, napbarnított bőr. Mozgolódnak, összevissza / erősen rugdos. Súly 14 és 15/7 font.	Napközben különböző időkből alszanak. Nagyjából 10-15 órát alszanak 24 óra alatt. (14-én) hajnalban felébred, egy órán keresztül sír. Nem lehet letenni. 17-én anyjuk elviszi őket, ezután 2 / 1 órán keresztül nem tudnak elaludni. 19-én hajnali 3-kor alszik el, 55 percig, sikít, vörös, majd elkékül. Néhány perc múlva elhallgat, ekkor sápadt. Napi átlag alvásmennyiség 13 óra.	Köhögnek, hogy megszabaduljanak a répától: sikerül / nem sikerül . Spenótot nagyon szépen eszik. Cumisüvege egyáltalán nem / nagyon érdekli. Az ételt egyre jobban beletörődve, érdektelenül / normálisan, néha mohón fogadja. Ha nem tudnák őket megkülönböztetni, az etetésnél egyértelmű a különbség. Napi adag: 28 uncia.		Zajokra felfigyelnek, távolra is . Filmfelvételkor hangosan nevet.	„Beszél”.

* [Ikrek: Bertre vonatkozó részek kék betűvel, Billre vonatkozóak piros betűvel szedve. Egy font: kb. 45 dkg. Egy uncia: kb. 28 gramm]

A megfigyelések eredményei a Hampstead Háborús Gyermekotthonokban

A gyermekotthon dolgozói attól a pillanattól kezdve, hogy a gyerekek megérkeztek Hampsteadbe, meg tudták figyelni, milyen hatással volt a kisgyerekekre a háború. Számos kisgyerek érkezett úgy, hogy elvesztette mindkét vagy egyik szülőjét (többnyire az apát); azok a gyerekek, akik London bombázása idején is éltek már, ismerték a légitámadás hangjait; és legtöbbjük otthonát bomba rombolta szét. A megfigyelők nagy meglepetésére és többek várakozása ellenére a gyerekek nem mutatták a traumatikus sokk tüneteit – bár kétségtelenül megvoltak a maguk komplex reakciói, korábbi tapasztalataiktól és életkoruktól függően. A gondozók megfigyelései alapján Anna Freud öt különböző reakció-típust (vagy aspektust) különített el a légitámadás-szorongást illetően. Eközben arra buzdította a megfigyelőket, hogy minél pontosabban különítsék el a „valós” veszélyre adott reakciókat (melyeket viszonylag gyorsan leküzdöttek a gyerekek) azoktól, melyeket inkább a gyermek ösztönkésztetései ereje vagy felettes énjének fejlettségi foka határozott meg. Saját megfigyeléseiből következtetett arra is, hogy a gyermek légitámadásra adott szorongásos reakciójának mértékét nagyban meghatározza szüleinek reakciója (Freud & Burlingham 1944, 163-172.).

A kisgyerekek háborúra adott reakcióinál (melyek nem meglepőek, inkább ismeretlenek) csak az volt megdöbbentőbb, ahogyan a családjuktól való hirtelen elszakadásra reagáltak. Anna Freud képes volt életkoronként elkülöníteni, mit is jelent ez az elszakadás, és milyen válaszok születnek rá – bár, ahogy fogalmazott „a megfigyelők ritkán érezték át a kisgyerekek gyászának mélységét és komolyságát” (Freud & Burlingham 1944, 183.). A tizenhét hónapos Carol például majdnem három teljes napig egyfolytában ismételte mély hangon, hogy „mama, mama, mama”, miután elszakadt a szüleitől. Kezdetben csak úgy fogadta el az ölbéli megnyugtatót, hogy közben elfordította a fejét az ismeretlen felnőt arcától. „Amikor véletlenül szembenézett azzal, aki éppen ringatta, elkezdett sírni.” (I. m. 184.)

A kicsit idősebb, 3-4 éves gyerekeknél – amikor a szülő-gyerek kapcsolatban az ambivalens érzések természetesek – a szeparáció gyakran a negatív érzések elviselhetetlen megerősítésének tűnt. A három és fél éves Billie a szüleitől való elválásra úgy reagált, hogy kivételesen jól kezdett viselkedni, minden szabályt, amelyeket otthon annyiszor megszegett, nagy odafigyeléssel betartott. Amikor meghallotta, hogy édesanyja lábsérülés miatt kórházba került, hirtelen észébe jutott, hogy valamikor régebben megrúgta, és azon kezdett aggódni, hogy vajon emiatt lett-e most beteg (i. m. 191.). Az ő esetében úgy tűnt, mintha az elválás a rossz gondolataiért és viselkedéséért kapott büntetés lenne, és neki mindent meg kellene tennie, hogy rendbe hozza a „hibát”, amit elkövetett. Egy átlagos családi helyzetben a gyerek ellenséges és agresszív gondolatait ellensúlyozza az a tapasztalat, hogy a szülők nap mint nap „túlélnek” ezeket a fantáziákat – így mindez elviselhető és

elgondolható. De a hirtelen elválás igazolni látszik a gyerek legmélyebb rejtett szorongásait. Anna Freud így ír erről:

„A gyerek meg van rémülve szüleinek hiányától, és attól tart, hogy szülei azért hagyták el, hogy megbüntessék, sőt, a szeparáció egyenes következménye az ő rossz vágyainak. Hogy túltegye magát büntudatán, most túlhangsúlyozza összes szeretetét, amit valaha is érzett a szülei iránt. Az elválás természetes fájdalmából így lesz alig elviselhető, intenzív sóvárgás” (i. m. 189.).

4. kép: Az Anna Freud Centre engedélyével közölve.

Hogyan fejezték ki érzéseiket a gyermekotthonba került gyerekek a különböző megrázkódtatásokkal, traumákkal és szeparációkkal kapcsolatosan, melyeket életük ilyen korai szakaszában kellett megtapasztalniuk? A felnőttek általában szavakkal tudják leírni az ilyesféle komplex élményeiket, Anna Freud azonban megfigyelte, hogy a gyerekek másfajta kommunikációs modalitásokban fejezik ki magukat. Nagyon kevés gyerek beszélt arról, aminek a tanúja volt, vagy amit átélt: a bombázásokról, esetleges halálesetéről – sokszor hónapokig, évekig sem. A háborús játékok azonban mindennaposak voltak, és majdnem mindig volt légitámadás-játék is. Az ilyen játékok egyrészt a szorongás csökkentésére-kezelésére szolgáltak, másrészt a valóság letagadására. A négyéves Bertie, aki légitámadás során vesztette el az édesapját, rendszeresen papírházakat épített, majd azt játszotta, hogy kis márványgolyókkal lebombázzák a házakat. A játék lényege mindig az volt, hogy még épp időben meg lehetett menteni mindenkit, a lerombolt házakat pedig újraépítették. Úgy tűnt, Bertie

szeretné letagadni, ami történt – de mivel ez sosem sikerült teljesen, játéka szinte kényszeresen ismétlődött, egészen addig, míg néhány hónappal később végre képes volt beszélni édesapja haláláról (i. m. 197.).

5. kép: A Plan (eredetileg Foster Parents Plan); engedéllyel közölve.

Ugyanilyen gyakori volt a gyerekek körében a regresszió korábbi életkorra jellemző viselkedésmódokra. Azok a gyerekek, akik már éppen szobatiszták lettek éjszakára, a szüleiktől való elválasztás hatására újra bepisiltek; akik már valamennyire megtanulták szabályozni agresszív viselkedésüket, most dührohamokat produkáltak; és majdnem minden kisgyerek visszatért az ujjszopáshoz vagy más autoerotikus tevékenységhez. „Amikor a szülőkhöz való kötődés megszűnik – írja Anna Freud az ösztönkésztetésekről való fokozatos lemondással kapcsolatban –, minden új eredmény értékét veszti a gyermek számára. Nincs többé értelme jónak, tisztának, önzetlennek lenni (i. m. 201.).

A Hampstead Háborús Gyermekotthonok megalapítása után nem sokkal Anna Freud – és mások, például Winnicott vagy Bowlby – felismerték, hogy a gyerekek evakuálása ugyan egyfajta veszélytől megóvta őket, de általa egy másik veszélyforrás keletkezett: a kötődések megszakadása, melynek szintén ártalmas következményei voltak. A nagyobb városokból, városrészekből, pl. Londonból tömegesen telepítették ki a gyerekeket, hogy megvédjék őket az azonnali fizikai veszélytől, ugyanakkor az otthonuktól és családjuktól való elszakadás érzelmi veszélyeitől nem tudták megvédeni őket – ezek a hatások csak fokozatosan váltak nyilvánvalóvá (Bowlby 1951).

Mivel Anna Freud tisztában volt a felbomlott kötődések lehetséges negatív hatásaival, arra a döntésre jutott, hogy amennyire csak lehetséges, bevonja a nem jelenlévő szülőket. A tipikus angol bentlakásos otthonokkal ellentétben itt éjjel-nappal korlátlan bejárást engedélyeztek a szülőknek, anyáknak és apáknak is. Az anyáknak felajánlották, hogy költözzenek be, vállaljanak háztartási feladatokat, így gondozni tudják csecsemőjüket, kisgyerekeiket; a testvéreket csak együttesen fogadták be; az épület pedig folyamatosan nyitva állt a látogatók előtt. Azzal, hogy az anyákat a Gyermekotthon konyháján vagy más ház körüli munkákra alkalmazták, enyhültek a fenntartás gyakorlati nehézségei is, de a lényeg az volt, hogy így a gyerekek egy része az anyja közelében maradhatott (Freud, A. 1973, 143.). Ám minden jó szándék ellenére, a háború nem mindig tette lehetővé a szülők folyamatos vagy minél gyakoribb jelenlétét, így hamarosan egyre látványosabbak lettek a traumákat elszenvedett és intézményesített keretek között nevelkedő gyerekek jól ismert nehézségei. A gondoskodás ellenére sok gyereknél fejlődési elmaradások mutatkoztak a szobatisztaság terén, agresszíven viselkedtek vagy dührohamaik voltak, sokan érzelmileg visszahúzódtak, vagy önmagukat ingerelték (fejüket ütögették, maszturbáltak). Anna Freud felismerte azt is, hogy hiába tettek eleget a gyerekek fizikai és intellektuális igényeinek (sokszor akár magasabb színvonalon, mint otthon), a bentlakásos rendszerben az *érzelmi* szükségletek kielégítetlenségétől szenvedtek leginkább. Egészen pontosan a kötődési szükségletek – és a kötődésre épülő fejlődési lehetőségek – voltak többé-kevésbé kielégítetlenek bentlakásos körülmények között (Freud & Burlingham 1944, 560.). E felismerés következményeként, egy évvel a Hampstead Háborús Gyermekotthonok megnyitása után, Anna Freud és Dorothy Burlingham újraszervezték a bent lakó gyerekek életét: „mesterséges családokat” alakítottak ki, ahol 4-5 kisgyerek tartozott egy „anyához”, mind a gondozók, mind a gyerekek igényeihez igazítva a csoportokat. Ennek az átszervezésnek azonnali hatása lett a kisgyerekekre nézve:

„Az elrendezés eredménye döbbenetesen gyors és erőteljes volt. A személyes kötődésre való igény sürgető erővel tört ki mindenkiből [...], és egy hét alatt mind a hat család teljes egészében és szilárdan kialakult.” (Freud, A. 1973, 220.)

A gondozókkal kialakított pozitív kapcsolat hatására a kisgyerekek hamarosan behozták fejlődésbeli (pl. evéssel és alvással kapcsolatos) elmaradásaikat, és végre érzelmileg is „életteliek” voltak – ez a tulajdonság nagyon gyakran hiányzik az intézményes keretek között nevelkedő gyerekeknél. Mindennek ellenére az így átszervezett élet következményei nem voltak egyértelműen pozitívak. Bár észrevehetően élettel telibbek és fejlődésre fogékonyabbak lettek a gyerekek, a „mesterséges családok” létrehozása számos „zavaró és bonyolult feladatot” hozott a gyermekotthon életébe (Freud & Burlingham 1944, 590.). Jim például minden alkalommal zokogásban tört ki, amikor a hozzá tartozó gondozó elhagyta a szobát. Tizenhét hónapos korában mindig kapaszkodott és ragaszkodott gondozó-anyjához, soha egy pillanatra sem volt hajlandó nélküle meglenni, ha pedig ő mégsem volt vele, kétségbeesetten sírt a padlón fekvé. Ezen kívül a mesterséges családok tulajdonképpen újratermelték a szeparációk és veszteségek lehetőségeit, amikor egyes gondozók, előre nem látható körülmények miatt kénytelenek voltak elhagyni a gyermekotthont. Reggie-t az egyik gondozónő öthónapos korától kezdve nevelte, majd amikor távozott

a gyermekotthonból Reggie kétéves és nyolchónapos korában, a kisfiú teljesen elvesztette és kétségbeesetté vált, és két héttel későbbi látogatásakor nem volt hajlandó ránézni sem. Azon az estén felült az ágyában és azt mondta: „Mary-Ann az enyém! De nem szeretem őt.” (I. m. 596.)

6. kép: Az Anna Freud Centre engedélyével közölve.

Anna Freud azt is megfigyelte, hogy a gyerekek ilyen erős érzelmi reakciói miatt a gyermekotthonokban ellenzik, hogy a szülők rendszeresen látogassák a gyermekeiket. Ő viszont nagyon is erős érveket hozott fel a találkozások haszna – sőt, szükségessége – mellett:

„Ha választanunk kell a sérült és szakadozott kötődés, illetve az érzelmi elérhetetlenség szörnyűségei között, akkor tudnunk kell, hogy az utóbbi sokkal kártékonyabb megoldás, mert [...] a későbbiekben csökkenti a normális személyiségfejlődés esélyét. Igazából nem az irracionális érzelmi kötődések hiánya segíti elő a normális személyiségfejlődést, hanem az a fájdalmas és sokszor felkavaró folyamat, melynek során megtanuljuk ezen érzéseket kezelni.” (I. m. 596, 594.)

Anna Freudot azonban nem csak az foglalkoztatta, milyen hatást gyakorol az anyákhoz való kötődés megszakadása. Bár felismerte, hogy az apától való elszakadásnak nincsenek olyan nyilvánvaló és azonnali hatásai, mint az anyától való, az apafigurák hiánya a bentlakásos gyermekotthonban még feltűnőbb volt, mint az anyáké – az elvégzett megfigyelésekből arra lehetett következtetni, hogy leginkább az azonosulás, a felettes én fejlődése és a tárgykapcsolatok fejlődése területén volt érzékelhető a hiány (Hellman 1990, 27.). A kicsi gyerekek általában nagyon élénk és erős képet őriztek magukban az apjukról, még a legfelszínesebb és

legritkább találkozások esetében is. A négyéves Tony minden beszélgetésben szóba hozta hiányzó édesapját:

„Amikor szedret, virágot, faleveleket szedett, mindezt félre akarta tenni az apjának. Ha egy másik gyerek elesett és sírt, apja balesetére hivatkozva így szólt hozzá: »Apukám sem sírt, amikor leesett a katonai teherautóról, tudod?« Ha meglátott egy gyermeket szaladni, rögtön azt mondta: »Az én apukám sokkal gyorsabban fut«. Megette a nemszeretem zöldségeket is, csak azért, hogy »olyan erős legyen, mint az apukája«. Bármilyen omnipotens képességet tulajdonítottak más gyerekek istennek, Tony szerint mindez az apjára is igaz volt.” (Freud & Burlingham 1944, 644.)

Anna Freud rengeteg levelet írt a kontinensen szolgáló édesapáknak, és minden tőle telhetőt megtett, hogy elősegítse a kapcsolattartást a gyermekotthonokban tartózkodó gyermekekkel (lásd. 7. kép), illetve a látogatást, amikor az lehetséges volt (Young-Bruehl 1991, 250.). Ugyanakkor azt is életbevágóan fontosnak tartotta, hogy férfiak is legyenek a gyerekek körül, ezért meghívott hat – a háborút és a katonaságot tudatosan elutasító – fiatal férfit a ház körüli munkák (kertészkedés, karbantartás) elvégzésére, ezzel biztosítva részvételüket a gyerekek életében is.⁶

Ezeknek az intézkedéseknek a fontosságát – és az apa hiányának hosszan tartó hatását – Martin esetén keresztül mutathatjuk be a legjobban, aki 16 hónaposan került Hampsteadbe, de már négyhónapos korában elszakadt édesanyjától, és rossz körülmények között élt egy árvaházban. (Hellman 1990, 32.). Martin házasságon kívül született, és nem ismerte biológiai apját, de mire négyéves lett, nagyon megkedvelte az egyik ott dolgozó férfit, akit rengetegszer utánozott is. Sokszor előfordult, hogy Martin felvett egy sapkát vagy bukósisakot, és ebben mászkálva mély hangon mondogatta: „Én vagyok a Nagy Bill”. Nagy Bill az egyik nagydarab gyermekotthoni dolgozó volt. Ezek szerint úgy tűnik, Martin saját nemi identitásának megszilárdításához „használta fel” az azonosulást ezzel a férfival. De azt is feljegyezték, hogy Martin – ellentétben a többi, apa nélkül felnövő gyerekekkel – soha egyetlen kérdést sem tett fel az igazi apjával kapcsolatban, és semmilyen más módon sem utalt rá.

⁶ James Robertson, az egyik ilyen férfi, vezető szociális munkásként dolgozott a gyermekotthonban, és a háború utáni időkből dokumentumfilm-sorozatot készített, hogy bemutassa a szeparáció hatásait a gyerekek életére. Ezek a filmek nagy hatással voltak a közvéleményre és a közintézményekre az Egyesült Királyságban, különösen a kórházak és a gyermekotthonok gondolták át a szülők számára lehetővé tett látogatási idők biztosítását.

[Magyarul lásd: Freud, A. (1953/2015). James Robertson filmjéről (Egy kétéves kórházba megy). Ford. dr. Bíró Sándor. In: Freud, A., 2015, 147-154. (*A ford.*)]

7. kép: A Plan (eredetileg Foster Parents Plan); engedéllyel közölve.

Anna Freud és munkatársai megfigyelték, hogy az apa nélkül nevelkedő gyerekek gyakran kitalálnak egy fantázia-apát, aki vagy fantasztikusan jó, vagy szörnyen gonosz és agresszív. Martin esetében ezek a fantáziák jóval a háború után, kilenc éves korában váltak nyilvánvalóvá, amikor a Hampstead Gyermekklinikán (ma Anna Freud Központ) pszichoanalitikus terápiába kezdett járni. Evészavarai, antiszociális viselkedése és tanulási akadályozottsága (alig tudott írni és olvasni) miatt volt indokolt a kezelés (Hellman 1990, 50.). Martin hamar elmesélte a terapeutájának, hogy azért nem tud az iskolában koncentrálni, mert nagyon lefoglalja az álmodozás: „olyan sok van, akár egy évig is tarthatna”, mondta. A mindent átszövő fantáziák – melyek többsége az apa hiánya körül forgott – kidolgozottsága és mélysége éles ellentétben volt azzal a koragyerekkori megfigyeléssel, hogy akkoriban egyáltalán nem foglalta szavakba ezeket a fantáziákat. Ez utóbbit csak úgy értelmezhetjük, mint egy, a fantáziák intenzitása és félelmetes természete elleni védekezés eszközt.

Martin érzései ismeretlen apja iránt a fantáziákban szereplő halott emberek, szellemek és holttestek formájában jelentek meg. Anyja szexualitásával kapcsolatban is voltak primitív szorongásai. Egyszer elmesélte, hogy úgy képzelte, a gyermekotthonban minden gyerek az ő testvére volt, de olyan fantáziái is voltak, hogy ő egyszerre az anyjának a férje és a saját apja is – ezt az üléseken el is játszotta „nyomakodni és tolakodni, hogy kijusson az anyaméhből” játékában, ahol ő maga volt az, aki megtermékenyítette ezt a méhet (Hellman 1990, 46.).

Ebben a tanulmányban nincs arra lehetőség, hogy teljes egészében számot adjunk az apa-téma fejlődéséről Martin pszichoanalízisében, vagy arról, hogy párhuzamosan az anyával is folytattak analitikus munkát – melynek hatására az anya először volt képes Martinnak elmondani mindazt, amit az apjáról tudott – végül mindez elvezetett a tanulási gátlások feloldódásához és a mindenoldalú fejlődéshez. Bár voltak nyilvánvaló összefüggések a kisgyermekkorai közvetlen megfigyelések és az analitikus munka során felbukkanó tartalmak között, Martin kisgyerekkori elhárító

mechanizmusai – és a pusztán megfigyeléseken alapuló megközelítés inherens korlátai – hatékonyan elfedték „fantáziáinak valódi mibenlétét és mély depresszióját” (Hellman 1990, 54.).

Közvetlen megfigyelés és analitikus rekonstrukció: elméleti megfontolások

A Hampstead Háborús Gyermekotthonok mérhetetlen mennyiségű megfigyeléses adattal szolgáltak Anna Freud és munkatársai számára – 1948-ban pedig, amikor megalapították a Hampstead Gyermekklinikát, lehetőség nyílt a megfigyeléses kutatás tovább folytatására, illetve arra is, hogy a megfigyelések adatait összekapcsolják a gyermekanalízisek anyagával. Az olyan esetek, mint a fentebb tárgyalt Martin analízise – amikor ugyanazt a gyermeket mind közvetlen megfigyeléssel, mind a pszichoanalitikus rekonstrukció módszerével longitudinális vizsgálatban tanulmányozták – arra készítették Anna Freudot, hogy a két módszerrel és összefüggés-rendszerekkel kapcsolatos meglátásait összefoglalja egy előadásban. Ez az előadás az Ernst Kris által szervezett, nagy horderejű Stockbridge Symposium keretében hangzott el 1950-ben, a témát pedig hosszasan vitatták az előadás után.

A szimpóziumot maga Kris nyitotta meg, előadásában a közvetlen gyermekmegfigyelésnek a pszichoanalízis történetében betöltött szerepét tárgyalta. Bár az ilyen megfigyelések már 1905-től léteztek, Kris szerint a döntő szempontváltás az 1920-as években következett be, amikor Freud megjelentette *Az ősvalami és az én* című művét (1923/1991), és emellett egyre növekvő érdeklődés mutatkozott a gyermekkor preödipális korszaka iránt (Kris 1951, 9.). Később maga Anna Freud is foglalkozott a korai történettel, legfontosabb későbbi munkája, a *Normalitás és patológia a gyermekkorban* bevezető fejezetében (Freud, A. 1965/2008). Ebben a munkájában Anna Freud visszatekint azokra az időkre, amikor a korai analitikusok még mereven elutasították, hogy a gyerekek közvetlen megfigyelése a pszichoanalitikus vizsgálódás legitim formája lehet, az az „erős tendencia érvényesült, mely az analízis és a felszíni vizsgálat közötti kapcsolatokat teljesen negatívnak és elfogadhatatlannak tartotta” (Freud, A. 1965/2008, 12.). E korai analitikusok úttörő erőfeszítése egyrészt a „rejtett impulzusok” felszínre hozására irányult, melyek éppen hogy nem hozzáférhetőek a közvetlen megfigyelés számára; másrészt tökéletesíteni kívánták az analitikus technikát, mely egyedi és különleges lehetőséget biztosított a tudattalan mélységeibe való bepillantásra. Amikor az 1920-as években a figyelem az énré terelődött, az analitikus „figyelmét a tudattalan tartalmáról [...] kiterjesztette azokra a módszerekre, amelyekkel az én azokat a tudattól elzárja” (i. m. 15.).

Ugyanez a paradigmaváltás vezetett Anna Freud legismertebb művének megszületéséhez is: *Az én és az elhárító mechanizmusok* 1936-ban jelent meg.⁷ Ebben

⁷ *Az én és az elhárító mechanizmusok* teljes magyar fordításának eredetije 1966-os kiadású, a tanulmány által hivatkozott idézetek viszont az 1936/46-os kiadásból származnak, amelyek magyarul a *Normalitás és patológia a gyermekkorban* első fejezetében találhatóak, így itt ezeket adtam meg hivatkozásként. *Az én és az elhárító mechanizmusok* 1966-os kiadásához írt előszavában Anna Freud is utal rá, hogy a két kötet összefüggő anyagokat tartalmaz.

a könyvében Anna Freud kifejti, hogy az én funkciói – beleértve az elhárító mechanizmusokat is – sokkal inkább lehetnek a közvetlen megfigyelés tárgyai, mint a tudattalan mélyében megbújó tartalmak (ez utóbbiak a korai pszichoanalitikusok vizsgálódásainak kizárólagos tárgyát képezték). A védekező mechanizmusokra – például a reakcióképzésre – könnyedén következtethetünk olyan közvetlen megfigyelésekből, mint például „a fiúgyermek fokozott aggodalma, »ha az apja az éjjeli sötétségben megy el otthonról«. Ugyanilyen jelentésű, ha a gyermek izgatottan figyeli a kistestvérek lélegzését, akik »lehet, hogy alvás közben véletlenül meghaltak.«” (Freud, A. 1965/2008, 15.) Bár a megfigyelőnek számos szempontból hátránya van az analitikussal szemben, „az én pszichológiájának az analitikus munkába való bevonása által helyzete döntően javul: Egyebek között nincs vita az analitikus ülésen kívüli megfigyelés hasznosságát illetően az érzékelést és észlelést szolgáló különféle én-apparátusok konfliktusmentes szférája vonatkozásában. [...] Továbbá, az *én-funkciók* területén az analitikust majdnem egyenlő mértékben szolgálja az ülésen és az azon kívül végzett megfigyelés” (i. m. 18.).

Anna Freud azonban óvatosságra is int azzal kapcsolatban, vajon milyen mértékben segítheti az analitikus munkát a közvetlen megfigyelés. Rámutat, hogy a közvetlen megfigyelés során szerzett információk csak akkor észrevehetőek, ha maguk a megfigyelők már képzetek a pszichoanalízisben; a koragyerekkor „leglényegibb tényei” pedig mindaddig rejtve maradnak a megfigyelő előtt, míg az analitikus munka nem hozza felszínre azokat.

Anna Freud tulajdonképpen már egészen korán, a Hampstead Háborús Gyermekotthonok idejében végzett közvetlen gyermek- és csecsemőmegfigyelések kapcsán felismerte, hogy ezek a megfigyelések sohasem lehetnek a hagyományos értelemben véve „objektívek” – hiszen a megfigyelők már rendelkeznek előzetes értelmezési kerettel.⁸ Értékük inkább abban rejlik, hogy „a kicsik viselkedését összevetik a gyermeki elmében működő rejtett tendenciák analitikus magyarázataival” (Freud, A. 1951/2015, 67.). Tehát, figyelembe véve az ilyesfajta munka korlátait, amellet érvelt, hogy a közvetlen gyermekmegfigyelés – mint ahogy az előbbieken bemutattam a légítámadás vagy a szeparáció okozta tünetekkel kapcsolatban – felhasználható „a meglévő analitikus tudásunk [...] *erősítésére, módosítására vagy kiszélesítésére*” (i. m. 67., kiemelés az eredetiben).

Csak egyetlen példát említve, Anna Freud megállapította, hogy az analitikus számára a gyermekmegfigyelés „örömteli megerősítést” jelent a libidinális fejlődés szakaszait illetően, melyeket már Freud és Abraham is körülírtak – bár hangsúlyozza, hogy „nagy átfedés [van] az orális és anális szakasz között” (i. m. 68.). Továbbá így ír a közvetlen megfigyelésről az analitikus rekonstrukcióval összevetve: „egyik

Freud A. (1966/1994). *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Ford. Horgász Csaba. Budapest: Párbeszéd Könyvek
Freud, A. (1936/1971). *Az én és az elhárító mechanizmusok (részlet)*. Ford. Józsa Péter. In: Buda Béla (szerk.) (1971). *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest: Gondolat, 165-174.

Freud, A. (1965/2008) *Normalitás és patológia gyermekkorban*. Ford. Dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula. (A ford.)

⁸ És éppen ezért, ahogyan Anna Freud és Melanie Klein is megállapították a Vítájukban (Controversal Discussions), nem szabad koragyerekkori fejlődéssel kapcsolatos elméleti különbségek bizonyítására használni (Steiner 2000b).

tapasztalat sem ér fel ahhoz az élénkséghez, színességhez és meggyőző erőhöz, amikor [...] egy kisgyermek fokozatos fejlődését és gyarapodását követjük, és látjuk a pregenitális készletek beépülését a szexualitásba, nem zavarva a későbbi ráakódásoktól” (i. m. 68.). Ebből kiindulva arra a következtetésre jut, hogy „az analitikus képzésben mindenkinek alkalmat kellene adni, hogy ezeket a jelenségeket *in statu nascendi* [megszületésük pillanatában] lássa, nem csak a későbbi analitikus rekonstrukciókban” (i. m. 68.). A közvetlen megfigyelések lehetőséget biztosítanak az elsődleges és másodlagos folyamatok megkülönböztetésére vagy a szexuális és agresszív ösztönkészletek egybemosódásának valóságos megismerésére.

Ám a megfigyelések egy része arra készítette Anna Freudot, hogy az elfogadott pszichoanalitikus elméletek bizonyos aspektusait *módosítsa*. Például a háborús gyermekotthonokban a megfigyelések az elméleti elképzeléssel ellentétben azt mutatták, hogy a gyerekek már a szobatisztaságra szoktatás *előtt* mutatnak jellegzetes undorreakciókat. Anna Freud azt is megfigyelte, hogy viszonylag gyakran fordul elő, hogy a gyerekek eljártsszák vagy utánozzák a közösülést, annak ellenére, hogy mivel születésüktől fogva a gyermekotthonban éltek, nyilvánvalóan „egyáltalán nem volt s lehetőségük meglesni a felnőttek szexuális aktivitását” (i. m. 75.). Ez tehát szerinte „kételyt támaszt az ősjelenet korai meglesésének analitikus magyarázatával szemben”, mert „úgy tűnik, ez a fajta játék veleszületett, előre megformált, ösztönös attitűd kifejeződése” (i. m. 75.).

Anna Freudot nyilvánvalóan inspirálta, milyen sokat tehet hozzá a kora gyerekkori közvetlen megfigyelés a pszichoanalitikus megértéshez, és Ohio-beli munkatársaival dolgozni kezdett azon, hogy megismertesse a módszert a Western Reserve University orvostanhallgatóival. Miután az egyetemi tanrendbe bevezették, hogy minden elsőéves rendszeresen megfigyel egy baba-mama párost a várandósságtól kezdve a kiseddkorig, Anna Freud 1952-ben ellátogatott a campusra, és előadást tartott „Néhány megjegyzés a csecsemőmegfigyelésről” címmel (Freud, A. 1953/2015). Ebben a – kifejezetten nem-analitikus hallgatóságnak szánt – szövegben fogalmazza meg legpontosabban a pszichoanalitikusan orientált gyermekmegfigyelés értékeit.

Elmondja, hogy az élet első napjaiban a kezdő megfigyelő számára nagyon is félrevezető lehet a megfigyelés, ezért szükség lehet némi „irányításra”, hogy a hallgató tisztában legyen azzal, mit és hogyan kell megfigyelnie. Nagyon meggyőzően mutatja be a kisbaba kiszolgáltatottságát és szükségletét a gondoskodásra, valamint a „fájdalmas feszültség” és megkönnyebbülés erőteljes állapotait, amelyek a kisbaba életét az első időkben jellemzik. Leírja az alkat és a környezeti hatások kölcsönös kapcsolatát, az anyához való kötődés fontosságát, a kognitív és érzelmi fejlődés különböző területeit és a gyermeki szexuális aktivitás jelentőségét a korai években. Arról is beszél, milyen kivételes lehetőség a fejlődés eme korai szakaszát megfigyelni:

„Aki szemtanúja az elme kibontakozásának, lenyűgöző tapasztalatként éli azt át – és az ember kalkulálhat azzal a hatással, amit ez kifejt egész jövőendő orvosi pályájára, teljes tiszteletet tanúsít az emberi elme ereje, jelentősége és bonyolultsága iránt, és örökre belévésődik szoros összefüggése a test szükségleteivel és funkcióival” (Freud, A. 1953/2015, 181.).

Ahogy korának más pszichoanalitikusai, Anna Freud sem tulajdonított nagy jelentőséget annak az érzelmi hatásnak, mely a megfigyelőt éri a megfigyelés során – ma már minden (felnőtt- és gyerek-) pszichoanalitikus képzésben, az Anna Freud Központot is beleértve egyetértés van abban, hogy ezen „vizontáttételi” érzéseknek elsődleges jelentősége van az analitikus munka során (lásd Sternberg 2005, 85.). Anna Freud számára a közvetlen gyermekmegfigyelés alapvetően az elme-működés jobb megértésének eszköze volt a korai életszakaszban; egészen pontosan az *átlagos (normális)* fejlődés el- és megismerését, amelyhez a klinikai zavarok különböző fokozatait viszonyítani lehet.⁹

Ami a pszichoanalitikus *kutatást* illeti, Anna Freud elkötelezett és kitartó híve volt a gyermekmegfigyelés mint módszer alkalmazásának; az 1950-es években komolyan támogatta Ernst Kris longitudinális gyermekfejlődési kutatását, amely a Yale Child Studies Centre keretein belül zajlott. A Hampstead Gyerekklinikán zajló saját kutatásai között is voltak gyermekmegfigyeléses módszerrel végzettek: például a vak gyerekek vizsgálata, a háborús gyermekotthonokból érkező gyerekek longitudinális vizsgálata és a holokauszt-túlélő gyerekek vizsgálata (Freud, A. & Dann 1951/2015, 78-123.). Ebben a tekintetben Anna Freud munkásságát olyan későbbi gyermekmegfigyelők előfutárának tekinthetjük, mint Stern (1985/2002), Murray (1988) vagy Brazelton és Tronick (1980).

Következtetések: megfigyelés a pszichoanalízissel szemben?

Anna Freud egyértelműen úgy látta, hogy a gyermekmegfigyelés jelentősen hozzájárul a pszichoanalitikus tudáshoz. Ezt a nézetet többen kritizálták, többek között André Green (2000), aki szerint ez „a pszichoanalízis behaviorista, biológiai, redukcionista és kényszerítő pszichologizálásához vezet, mely az amerikai ego-pszichológiából ered” (Steiner 2000a, 6.). Egész pontosan Green a freudi „késleltetett reakció” fogalom jelentésével érvel: eszerint nincs olyan – az „itt és most”-ban megtapasztalt – viselkedés, amely pszichoanalitikus jelentőséggel bírna, mivel minden jelentés utólag születik meg.¹⁰

Mivel Anna Freud éppen ehhez a Green által kritizált ego-pszichológiai irányzathoz kötődött a pszichoanalízisen belül, talán meglepő lehet, hogy egészen szimpatikusnak találta ezt a kritikai nézőpontot. Írásaiban Anna Freud újra és újra hangsúlyozza az analitikus ülés előnyeit, ahol az áttétel és az értelmezés közvetítésével

⁹ Így tehát, amikor az ideális pszichoanalitikus kiképző intézményről ír, itt természetesen a gyermekmegfigyelés is része lenne a követelményrendszernek, de csak a képzés vége felé, mert így a jelöltnek már lehetősége nyílna menet közben „ellenőrizni”, amit rendelőlőből származó pszichoanalitikus rekonstrukciókból megtudott (Ideal Psychoanalytical Institute, 1966). A Hampstead Gyerekklinikán (későbbi Anna Freud Központ) nem pontosan így volt felépítve a képzési rendszer: 1962-ben vezették be a születéstől két évig tartó közvetlen szülő-gyermek megfigyelést, melyet a klinikai szakasz előtt kellett teljesíteni. A hampsteadi pszichoanalitikus képzésben szintén kötelező a kisgyermekkorai és gyermekotthoni megfigyelés is, mivel Anna Freud úgy gondolta, ennek a későbbi életszakaszban is nagy jelentősége van az átlagos lelki működés fejlődésének megértésében: például az elsődlegesből a másodlagos gondolkodási folyamatokba való átmenet vagy a felettes én kialakulása.

¹⁰ Németül „*Nachträglichkeit*”, angolul „*afterwardsness*”, franciául „*après-coup*”, magyarul szó szerinti fordításban: „utólagosság”. (A ford.)

összehasonlíthatatlanul mélyebb rétegek tartalmaihoz férhetünk hozzá, mint amit a megfigyelés révén el lehet érni (Freud, A. 1953a/2015, 151.). Hasonló következtetésre jutott az olyan esettanulmányok ismertetése során is, mint a korábban bemutatott Martin esete – akinek viselkedését a Hampstead gyermekotthonban felnőve közvetlen megfigyelés során vizsgálták, majd később a Klinikán analízisben részesült –, azaz, hogy a leggondosabb és akár pszichoanalitikusan előkészített megfigyelés sem képes feltárni a koragyerekkori tapasztalatok minden aspektusát.

Az 1957-es IPA Kongresszuson tartott előadásában felidézte korábbi attitűdjét, és a következőképpen magyarázta:

„Amikor részt vettem a Stockbridge Symposiumon, már jónéhány éve olyan gyermekintézményekben dolgoztam, ahol lehetőség volt hosszú távon, a nap huszonnégy órájában közvetlenül megfigyelni a gyerekeket – ilyen volt a háborús gyermekotthon is. Természetesen teljesen lenyűgözött, milyen új meglátásokra nyílt lehetőség ezáltal, különösen az érési folyamatokkal kapcsolatban. [...] Ebben a mostani vitában azonban sok év gyerekklinikai munka után vagyok jelen, e sok év alatt pedig számos különböző életkorú és helyzetű gyerek analitikus kezelését kísérhettem figyelemmel. Ezért most az analitikus módszer friss hatása alatt állok, melyet minden más – így a megfigyeléses – módszerrel szemben is sokkal előnyösebbnek találok. És mint minden analitikus, hajlamos vagyok kissé lenézni az összes többi lehetőséget, mellyel bepillantást nyerhetünk a gyermek lelki működésébe.” (Freud, A. 1957, 96-97.)

Ugyanebben az évben, pár hónappal később az Ernst Kris emlékére tartott konferencián már ő is megfogalmazza nagyjából azokat a fenntartásokat, amelyeket Green negyven évvel később. Erre példának a gyermekkori traumát hozza: a gyermekkori traumát elszenvedettek analitikus terápiájában megfigyelték, hogy nem létezik egyszeri „traumatikus esemény”, hanem a későbbi életszakaszokban, a késleltetett reakció (utólagosság) működési elve alapján visszatekintve nyernek, nyerhetnek „traumatikus” jelentést bizonyos történések¹¹ (Freud, A. 1958, 131.). Máshol, ugyanebben a témában azt is leírja, hogy a korai történések közvetlen megfigyelése egészen eltérő értelmezést nyerhet a felnőttkori analitikus munka során. Leírta, hogy a gyerekek gyakran százszor ismételtnek egy viselkedést a traumaismétlés miatt, melyet a későbbi években egyetlen traumatikus eseményként értelmez majd a felnőtt. Azt is megállapította, hogy „bár analitikusként tudjuk, hogy a múlt élményei ilyen módon összetelődnek, alábecsülhetjük ennek mértékét, ha nem emlékeztet arra a közvetlen megfigyelés eredménye” (Freud, A. 1951/2015, 73.).

Miután megállapította, hogy az analitikus rekonstrukció gazdagítja a közvetlen megfigyelést, és fordítva is: a közvetlen gyermekmegfigyelés hozzájárul az analitikus megértéshez, Anna Freud „kettős megközelítést” javasolt. A két irányból – megfigyelésekből és analitikus rekonstrukció útján – érkező adatok együttes felhasználása szolgálja leginkább a pszichoanalízist. Érvéle szerint a megfigyelésből származó adatok felhasználása feltétlenül szükséges, ha egy teljesértékű „pszichoanalitikus gyermekpszichológiát” szeretnénk létrehozni a gyermeki fejlődés

¹¹ Érdekes lenne ezt összevetni Ferenczi traumáról vallott nézeteivel és a nyelvzavar elmélettel, melyet Anna Freud bizonyára ismert. (A ford.)

jellemző szakaszai, különösen a korai, preverbális időszak jobb megértése érdekében (Freud, A. 1965/2008). Erre példának a kisgyermek anyja depressziójára, érzelmi elérhetetlenségére adott reakcióját adja, és olyan gyermekmegfigyelők munkáira hivatkozik, mint Ribble (1943), Fries (1946), Spitz (1945) és Bowlby (1951). Bár ezen élmények hatásait először az analitikus rekonstrukció révén „fedezték fel”, Anna Freud szerint „az eltelt húsz év távlatában, éppen az analitikus rekonstrukcióhoz hozzáadott megfigyeléses adatok változtatták ezt a felfedezést feltételezésből majdnem-bizonyossággá” (Freud, A. 1958, 120-121.). E két megközelítés kombinációja nemcsak tudásunkat gazdagítja, hanem további bizonyítékokat is hozzáad feltételezéseinkhez, hiszen e két módszer „együtt biztosítja a nagyon is szükséges kölcsönös ellenőrzést” (i. m. 1965/2008, 20.).

E kettős megközelítés hatása teljesen nyilvánvaló Anna Freud munkásságában; hogy csak a két legjelentősebb fogalmát említsük: a diagnosztikai profil (i. m. 1965/2008, 94.) és a fejlődési vonalak kidolgozása (i. m. 1965/2008, 44.). Ezen fogalmak kidolgozása során egyesítette leginkább a két szemléletmódot, hogy létrehozzon egy pszichoanalitikusan orientált, megfigyeléses adatokon alapuló fejlődésvizsgálati módszert, melyet mind a pszichoanalitikusok, mind más, gyerekekkel foglalkozó szakemberek használni tudnak. Anna Freud fejlődési vonalak elméletéről Edgecumbe (2000) kiváló összefoglalót ad.

A kettős megközelítés hatása a gyermek-fejlődéslélektani intézmények háború utáni tevékenységében is megfigyelhető: a Yale Child Study Centre-ben Ernst Kris az 1950-es években szervezett longitudinális és szisztematikus vizsgálatokat; és természetesen maga a Hampstead Klinika is képviselte ezt az irányvonalat, mind klinikai, mind kutatási tevékenységében. Erre jó példa annak a négy ikerpárnak a megfigyeléssel kombinált pszichoanalitikus vizsgálata, akik a Háborús Gyermekotthonokban töltött (közvetlenül megfigyelt) éveik után serdülőkorukban pszichoanalitikus terápiában részesültek a Hampstead Klinikán. Ez lehetővé tette – többek között – a külső események belső valósággá való átdolgozási folyamatának kifinomult analizisét – a fedőemlékek létrejöttének, vagy a későbbi fejlődési folyamatok emlékezetet torzító hatásának vizsgálatát (Burlingham, 1963). Továbbá, a Hampstead Gyermekklinikán belül párhuzamosan működő csecsemőosztály, a totyogó korú kisgyermekcsoportok és az óvoda (gyermekotthon) – melyek mindegyike rengeteg közvetlen megfigyelést végzett azokról a gyerekekről, akik később analitikus terápiába jártak a Klinikán – folyamatos interakciót biztosított a közvetlen megfigyelésből és az analitikus rekonstrukcióból származó adatok között. Ennek az együttműködésnek igen értékes eredményei is születtek, pl. Dorothy Burlingham tanulmánya, a „Psychoanalytic observations of blind children” (Burlingham, 1972).

A koragyermekkor vizsgálatának e kétirányú megközelítése Anna Freud pszichoanalitikus munkásságának sarkalatos pontja lett. Egyike volt az első analitikusoknak, akik valóban alkalmazták ezt a „kettős megközelítést” munkájukban, vagyis alátámasztható, hogy Anna Freud jelentős szerepet töltött be mind a közvetlen gyermekmegfigyelés gyakorlatában, mind magában a pszichoanalitikus elméletben.

Székelly Zsófia fordítása

Hivatkozások

- Aichhorn, A.** (1925/1935). *Wayward Youth*. [Verwahrloste Jugend] New York: Viking.
- Bernfeld, S.** (1929). *Psychology of the Infant* [1925]. Ford. Hurwitz, R. London: Kegan Paul.
- Bowlby, J.** (1951). *Maternal Care and Mental Health*. WHO Monograph Series No. 2. Geneva: WHO.
- Brazelton, T. B. – Tronick, E.** (1980). Preverbal communication between mothers and infants. In: D. R. Olson (ed.): *The Social Foundations of Language and Thought*. New York: Norton, 299-315.
- Burlingham, D.** (1952). *Twins: A Study of Three Pairs of Identical Twins*. New York: International UP
- Burlingham, D.** (1963). A study of identical twins—Their analytic material compared with existing observation data of their early childhood. *Psychoanalytic Study of the Child*, 18: 367-423.
- Burlingham, D.** (1972). Psychoanalytic observations of blind children. In: Uő: *Psychoanalytic Studies of the Sighted and the Blind*. New York: International UP, 227-279.
- Darwin, C.** (1877) A biographical sketch of an infant. *Mind. A Quarterly Review of Psychology and Philosophy*, 2 (7): 285-294.
<http://darwin-online.org.uk/content/frameset?pageseq=2&itemID=F1779&viewtype=side>
- Edgcombe, R.** (2000). *Anna Freud: A View of Development, Disturbance and Therapeutic Techniques*. London: Routledge.
- Freud, A.** (1966/1994). *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Ford. Horgász Csaba. Budapest: Párbeszéd Könyvek.
- Freud, A.** (1951/2015). Megfigyelések a gyermeki fejlődésről. In: Uő: *Megfigyelések a kisgyermeki fejlődésről. Válogatás*. Szerk. és ford. dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula, 64-77.
- Freud, A.** (1953a/2015). James Robertson filmjéről (Egy kétéves kórházba megy). In: Uő: *Megfigyelések a kisgyermeki fejlődésről. Válogatás*. Szerk. és ford. dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula, 147-155.
- Freud, A.** (1953b/2015). Néhány megjegyzés a csecsemő-megfigyelésről. In: Uő: *Megfigyelések a kisgyermeki fejlődésről. Válogatás*. Szerk. és ford. dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula, 179-189.
- Freud, A.** (1957). The contribution of direct child observation to psychoanalysis. In: *The Writings of Anna Freud* Vol. 5. New York: International UP, 95-101.

- Freud, A.** (1958). Child observation and prediction of development. A memorial lecture in honour of Ernst Kris. *The writings of Anna Freud* Vol. 5. New York: International UP, 102-135.
- Freud, A.** (1965/2008). *Normalitás és patológia gyermekkorban*. Ford. Dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula.
- Freud, A.** (1966). The ideal psychoanalytic institute: A utopia. In: *The Writings of Anna Freud* Vol. 7. New York: International UP, 73-93.
- Freud, A.** (1973). Monthly reports of the Hampstead War Nurseries, February, 1941-December, 1945. *The Writings of Anna Freud* Vol. 3. New York: International UP, 3-540.
- Freud, A. – Burlingham, D.** (1942). *Young Children in War Time: A Year's Work in a Residential War Nursery*. London: George Allen & Unwin.
- Freud, A. – Burlingham, D.** (1944). *Infants Without Families*. New York: International UP.
- Freud, A. – Dann, S.** (1951/2015). Kísérlet a csoportos nevelésre. In: Uó: *Megfigyelések a kisgyermeki fejlődésről. Válogatás*. Szerk. és ford. dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula, 78-123.
- Freud, S.** (1909/1993). Egy ötéves kisfiú főbiájának analízise. A „kis Hans”. Ford. Alpár Zsuzsa. In: S. Freud: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I*. Budapest: Cserépfalvi, 111-212.
- Freud, S.** (1923/1991). *Az ősvalami és az én*. Ford. Hollós István, Dukes Géza. Budapest: Hatágú Síp.
- Freud, S.** (1925). Foreword. In: A. Aichhorn: *Wayward Youth*. London: Imago, vii-ix.
- Fries, M.** (1946). The child's ego development and the training of adults in his environment. *Psychoanalytic Study of the Child*, 2: 85-112.
- Green, A.** (2000). Science and science fiction in infant research. In: J. Sandler – A-M. Sandler – R. Davies (eds.): *Clinical and Observational Psychoanalytic Research: Roots of a Controversy*. London: Karnac, 41-73.
- Hellman, I.** (1990). *From War Babies to Grandmothers: Forty-Eight Years in Psychoanalysis*. London: Karnac.
- Hug-Hellmuth, H.** (1913). *Aus dem Seelenleben des Kindes. Eine psychoanalytische Studie*. Wien: F. Deuticke.
- Isaacs, S.** (1930). Bernfeld, S. The psychology of the infant [Review]. *International Journal of Psycho-Analysis*, 11: 96-98.
- King, P. – Steiner, R.** (1991). *The Freud-Klein Controversies: 1941-45*. London: Routledge.
- Kris, E.** (1951). Opening remarks on psychoanalytic child psychology. *Psychoanalytic Study of the Child*, 6: 9-17.

- Midgley, N. – Pretorius, I.** (megjelenés előtt). As enfermarias de Guerra Hampstead (1941-1945): Umaperspectiva psicanalítica sobre o cuidado residencial de crianças e jovens. In: T. Mendes – P. Vaz Santos (eds.): *Instituições de acolhimento de crianças: Uma visão teóricoprática*. Lisbon: Climepsi.
- Murray, L.** (1988). Effects of post-natal depression on infant development: Direct studies of early mother-infant interactions. In: R. Kumar – I. F. Brockington (eds.): *Motherhood and Mental Illness 2: Causes and consequences*. London: Wright, 159-191.
- Preyer, W.** (1888/1973). *The Mind of the Child*. New York: Arno Press.
- Ribble, M.** (1943). *The Rights of Infants*. New York: Columbia UP.
- Sandler, J.** (1962). The Hampstead Index as an instrument of psychoanalytic research. *International Journal of Psycho-Analysis*, 43: 287-291.
- Spitz, R.** (1945). Hospitalism: An inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. *Psychoanalytic Study of the Child*, 1: 53-73.
- Steiner, R.** (2000a). Introduction. In: J. Sandler – A-M. Sandler – R. Davies (eds.): *Clinical and Observational Psychoanalytic Research: Roots of a Controversy*. London: Karnac, 1-17.
- Steiner, R.** (2000b). *Tradition, Change, Creativity: Repercussions of the New Diaspora on Aspects of British Psychoanalysis*. London: Karnac.
- Stern, D. N.** (1985/2002). *A csecsemő személyközi világa*. Ford. Balázs-Piri Tamás. Budapest: Animula.
- Sternberg, J.** (2005). *Infant Observation at the Heart of Training*. London: Karnac.
- Young-Bruehl, E.** (1991). *Anna Freud*. London: Papermac.